

FÜRKAT-NÂME

GÜNAY KUT (ALPAY)

Halîlî, *Fürkat-nâme* adlı “tasavvufî ve hasbîhal” türünden mesnevisi ile edebiyatımızda tanınır. ‘Âşık Çelebi bu mesnevinin halk arasında *Divân-ı Halîlî* olarak da anıldığını söyler¹. Bu bir bakıma doğrudur, çünkü bu küçük mesnevinin içinde 31 tane şiir vardır. Halîlî Diyarbakırlı’dır. Günün birinde daha iyi bilim yapabilmek ve daha çok şey öğrenebilmek için bir arkadaşının ısrarı ile yola çıkarlar ve İznik’e kadar gelerek oraya yerleşirler². İznik’te kaldıkları sırada bir gence âşık olarak *Fürkat-nâme* adlı mesneviyi yazar³. On beşinci yüzyılda İznik, aynı Bursa gibi, bir bilim merkezi idi. Bilimle uğraşmak isteyenler ya İznik’e ya da Bursa’ya giderlerdi. Özellikle Çandarlı Halîl (ölm. 789 / 1387) ve oğlu İbrâhîm Paşa (832 / 1429) zamanında İznik bir bilim ve sanat merkezi haline gelmiştir⁴. Halîlî’nin burada medreseye devam ettiğini de yine bu eserinden anlıyoruz⁵, çünkü elimizde hayatı ile ilgili pek az bilgi bulunmaktadır. Yine eserinden Halîlî’nin bir süre sonra İstanbul’a gittiğini ve orada bir hayli kaldıktan sonra tekrar İznik’e döndüğünü öğreniyoruz⁶. Şair hakkında bilgilerimiz bundan ibarettir.

Halîlî’nin *Fürkat-nâme*’sine gelince, nüshası çok az olan bu mesnevi ile ilgilenmem sahaflardan bir nüshasını bulup almam üzerine başladı.

¹ ‘Âşık Çelebi, *Meşâ’irü’ş-Şu‘arâ*. Meredith-Owens yay. London, 1971, y. 269 b.

² ‘Âşık Çelebi, y. 269 b.; Sehî, *Tezkire*. İstanbul, 1325, s. 64; Latîfî, *Tezkire*. İstanbul, 1314, s. 147.

³ ‘Âşık Çelebi, y. 269 b.; Sehî, s. 64.

⁴ ‘Âşık Çelebi, y. 269 b.; *İznik*, İA, c. V, s. 1260-61.

⁵ *Fürkat-nâme*, kendi nüsham, y. 5 a.

⁶ *Fürkat-nâme*, kendi nüsham, y. 21 a ve 32 b; ayrıca bak. Ali Emiri, *Tezkire-i Şu‘arâ-yı Âmid*. İstanbul, 1327, s. 277 (‘Ali Emiri, Halîlî’nin bir yıl İstanbul’da kaldığını söylese de kendi nüshamda bunu ispatlar bir şey yoktur. Sadece bir hayli kaldığını söylemektedir: “Halîlî gurbete [kim] düşmüş idi hayli müddet”. 32 b.).

Daha önce adını ve konusunu bildiğim, kitaplarda rastladıkça not ettiğim bu mesnevi üzerine bir tanıtma yazısı yazmaya karar verdim. İkinci derecede bir şair sayılan Halilî'nin şiirlerine nazire mecmualarında sık sık rastlandığına bakılırsa devrinde çok okunduğu kanısına varırız⁷. Özellikle Eğridirli Hâcî Kemâl'in 918 / 1512'de derlemiş olduğu ve tek nüshası İstanbul Bayezit Kütüphanesinde (Genel, No. 5782) bulunan *Câmi'ü'n-Nezâ'ir*'de şiirlerine rastlarız⁸. Alfabe sırasına göre 38 kadar şiiri vardır. Mecmuanın önsözüne göre (1b-2a) Eğridirli Hâcî Kemâl bu seçmeleri şairlerin divanlarını karıştırarak bir araya getirmiştir. Buradan da şairin divanı olduğu sonucunu çıkarabiliriz. *Fürkat-nâme*'deki şu beyit de bu görüşü desteklemektedir:

Râh-ı ıŷkuŷnda Halilî ne belâ çekdügüni
Nazar itseñ hilesin defter-i divânımuza⁹

Önceleri Nesîmî (821 / 1418) etkisinde kalan Halilî, Nesîmî tarzında gazeller yazmış¹⁰, Nesîmî'den esinlendiği kadar Ahmed Paşa (ölm. 902 / 1497) dan da etkilenmiştir¹¹. Hayatının sonuna doğru "şâhib-i hânkâh" olan Halilî, şeyh olarak İznik'te ün yapmış, çevresindekileri etkilemiştir¹². Mevlânâ Zarîfî bir şiirinde Halilî'nin pirleri olduğunu söylemektedir.

Biz Halilî'den dem ursak nola pîrümüz
Cür'a-i bezm-i ezelden şundi ol şahbâ bize¹³

'Ali Emîrî Halilî'nin doğum yılını yaklaşık olarak 810 / 1407-8 tarihlerinde göstermektedir¹⁴. Şairimiz İznik'e geldiği sıralarda genç olmayıp "kemale ermiş" bir kişiydi. Onu da *Fürkat-nâme*'deki şu beyitlerden anlıyoruz:

⁷ 'Ali Emîrî, *a.g.e.* s. 289-291; E. Blochet, *Catalogue de Manuscrits Turcs*. Paris, 1933, c. 11, bak. indeks; Bursalı Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*. İstanbul, 1333, c. 11, s. 159.

⁸ Bursalı Tâhir, *a.g.e.* s. 159.; Köprülüzâde Mehmed Fu'âd, *Millî Edebiyât Cereyanının İlk Mübeşşirleri ve Divân-ı Türkî-i Basîlî*. İstanbul, 1928, s. 61; 'Ali Emîrî, *a.g.e.*, s. 281 vd.

⁹ *Fürkat-nâme*, kendi nüsham. y. 43 b; Millet Kütüphanesi, Ali Emiri nüshası No. 1063, y. 40 a.

¹⁰ 'Ali Emîrî, *a.g.e.*, s. 277.

¹¹ Ahmed Paşa'nın ünlü "*Vây gönül vay bu gönül vay gönül ey vay gönül*" murabbama nazire yazmıştır.

¹² 'Ali Emîrî, *a.g.e.*, s. 280.

¹³ 'Ali Emîrî, *a.g.e.*, s. 280.

¹⁴ 'Ali Emîrî, *a.g.e.*, s. 278.

(4b-5a) Bu ben bîçâre-i dervîş-i dil-rîş
 Ğarîb-i bî-kes ü bî-yâr u bî-ĥîş
 Vücûdı çarĥ elinden yârelenmiş
 Yüregi hecr elinden pârelenmiş
 ‘Acem mülkinde idüm ‘ilme meşğûl
 Oğurdum gâh fîĥ u gâh ma‘kûl
 Tarîk-i zühdi muĥtâr eylemişdüm
 Huzûr ehlin baña yâr eylemişdüm
 Yirüm gâh medrese gâh câmi‘ idi
 Dilümde nûr-ı ĥikmet lâmi‘ idi
 Meger kim eylemişdüm terk-i lezzet
 Gehî şugl ideridüm gâhi tâ‘at
 Dün ü gün¹⁵ ‘ilm okımağ pîšem idi
 ‘Amel kıлмаğ müdâm endîšem idi¹⁶

Demek ki Ĥalîlî İznîk’e geldiği zaman medrese öğrenimini bitirmiş aynı zamanda da tasavvufi yola girmiş idi. Yine ‘Alî Emîrî’ye göre Ĥalîlî, 870 / 1465-66 yıllarında İstanbul’a gider, bir yıl kaldıktan sonra döner, 880 / 1475-76 civarında “şeyh” ve “şâhib-ĥân-ĥâh” olur, 890 / 1485 yılında da ölür¹⁷.

Fürkat-nâme nüshaları :

1- Özel nüshamız: Yıpranmış, ciltsiz bir yazmadır. Kemâl Ümmî (ölm. 880 / 1475)nin *divanı*¹⁸ ile bir arada ciltlenmiştir. Kemâl Ümmî’nin şiirleri ilk eseri kapsamaktadır. Devamında Ĥalîlî’nin *Fürkat-nâmesi* bulunmaktadır. 200x140 mm. boyutunda olup, 45 yapraktır. *Divanı kırması* ile yazılmıştır, her yaprakta 14 beyit vardır. Konu başlıkları daha sonra yazılmak üzere boş bırakılmış, nedense sonradan da yazılmamıştır. Böylelikle konu ya da gazel aralarında belirli bir boşluk bulunmaktadır. Eser sondan 106 beyit kadar eksiktir. Bu eksikliğin ne

¹⁵ Kendi nüshamda *düni gün* دونی کون olarak yazılı.

¹⁶ Ayrıca bak. ‘Alî Emîrî, a.g.e., s. 278.

¹⁷ ‘Alî Emîrî, a.g.e., s. 277.

¹⁸ *İstanbul Kitaplıkları Türkçe Yazma Divanlar Kataloğu*. İstanbul, 1947, c. 1, s. 28.

kadar olduğunu Ali Emiri nüshasından tamamlamak mümkündür. Her iki nüsha birbirinin eksikliğini tamamlamaktadır. Başlangıç beyti:

باسم الخالق الحسن الجميل
محمد الله ذى الفضل الجليل

Son beyit ise: Kayurma kim vefānuñ irdi devri

Yazuksuz nice idem saña cevri

Bu mesnevi √---/√---/√-- ile (*bahr-i hezec*) tarzında yazılmıştır. Fakat mesnevinin içinde iki kaside, bir muhammes, bir murabba, bir tercii bend, 26 gazel (biri Farsça) vardır. Bu şiirlerin hepsinin vezni mesneviden değişik kalıplardadır. Nüsha pek okunaklı değildir, birçok yerde vezin düşüklükleri vardır.

2- İstanbul Millet Kütüphanesi, Ali Emiri Manzum Eserler Bölümü, No. 1063: 912/1507 *zilkade*'de istinsah edilen bu nüsha *talik*le yazılmıştır. Her yaprağın bir yüzünde 15 beyit vardır. 46 yapraktan ibaret olan mesnevinin baştan iki yaprağı eksiktir (43 beyit). Bu eksikler biri kaside diğeri mesnevi şeklinde iki tevhitte ibarettir. Başlıklar kırmızı mürekkeple yazılmış olup Farsça'dır.

Başlangıç beyti: Elā iy 'andelib-i gülşen-i cān
Gönül bāğındaki murg-ı hoş-elhān

Sonu: Bi-ḥamdi'llāh tamām itdük kitābı
Tolunmaya oğurım āfitābı

Sonunda da eserin ne zaman kopya edildiğini gösteren ve müstensih tarafından eklenen kısım vardır. Yine aynı sayfada (46b) kitabın adı olan *Fürkat-nāme*'nin ebced hesabı ile yazılış tarihini gösterdiği de yazılıdır.

Çü hī-ḥarf eyleye ehl-i tevāriḥ
Kitāb ismin bulur kendüye tāriḥ

Buna göre mesnevinin yazılış tarihi 876/1471-2 tarihini göstermektedir. Gibb bunu yanlış hesapladığı için mesnevinin yazılış tarihini 866/1461-62 olarak göstermektedir¹⁹.

¹⁹ E.J.W. Gibb, *A History of Ottoman Poetry*. London, 1902, c. 11, s. 380.

Bu nüsha yine aradan iki sayfa kadar eksiktir, fakat sonradan bu kısımlar yazılarak eklenmiştir (4a-5b). Bu eksiklikleri muhtemelen ‘Alî Emîrî Efendi tamamlamıştır. Kitap ufak boylu, meşin kaplı ve kenarlarında kırmızı çizgiler vardır.

3- Paris Bibliothèque Nationale nüshası, A.F, 286: Bu nüshanın da başından dört yaprak eksiktir. Yazı *İran nestalîği* olup, 64 yapraktır²⁰.

4- Ankara Türk Dil Kurumu Yazmaları, No. 263: Eseri göremedim.

5- İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi T.Y. No. 3770. Yazarın adı yanlışlıkla Celîlî olarak kaydedilmiş ve de Cemâlî'nin İstanbul Şehrengizi ile karışmış (bkz. A. Sırrı Levend, *Türk Edebiyatında Şehr-engizler ve Şehr-engizlerde İstanbul*. İstanbul 1957, s. 41).

Vasfi Mahir Kocatürk, eserinde bu mesnevinin konusunu anlatırken hangi yazmadan yararlandığını belirtmemektedir²¹. Bunun için Halîlî'nin bu mesnevisinin Anadolu kitaplıklarında da bulunabileceğini söyleyebiliriz.

Mesnevinin Konusu :

Mesnevi Halîlî'nin kendi ağzından hikâye edilmektedir. Bütün mesnevi boyunca birinci kişi kullanılmıştır. “Mecazi” bir aşktan çok “vahdet-i vücud” felsefesine dayanan mesnevi, diğer tasavvufi mesnevi yazarın şairlerin kullanmış olduğu ortak sembolleri kullanmıştır. Halîlî *der-âgâz-ı suhan ve ism-i kitâb* başlığı adı altında söze girişir ve:

4b Gel imdi söyle iy murğ-ı suhan-dân
Senüündür çünkü söz nazmında meydân

Girüp meydâna eyle pehlevânlık
Hünerler gösterü şâhib-kırânlık

Kerem kıl süz-nâk ol söze başla
Nevâsız ‘âşıkuz nevrüza başla

Beyân it ‘ışk-ı ‘âşıktan rivâyet
İşitdür bize bir şîrîn hikâyet

²⁰ E. Blochet, *a.g.c.*, c. 1. s. 120.

²¹ V. Mahir Kocatürk, *Türk Edebiyatı Tarihi*. Ankara, 1964, s. 229-231.

Başuña [hem] gelen sevdâ-yı ʿışkı
Dem-â-dem (?) كیده vü gavgâ-yı ʿışkı

Oğunsun adı Fırkat-nâme dinsün
Kalem kim [aña] şîrin hâme dinsün²²

Hikâyet eyle hicrân kıssasından
Rivâyet eyle cânân guşşasından

(ʿAlî Emîri, 2b)

Bu şekilde mesnevinin adını (buna *sebeb-i teʿlif* kısmı da diyebiliriz) koyduktan sonra Acem mülkünde “zahiri” ve “batini” bilimleri okuduğunu ve ibadetle meşgul olduğunu söyledikten sonra bir arkadaşının kendisini Rum’a gitmeye ikna ettiğini anlatır:

(5a) Benüm var idi bir yâr-i enîsüm
Olurdu günc-i vuşlatda celîsüm
Anuñile bile okurduk ʿulümü
Gehi maʿkûl gehi ʿilm-i nücümü²³
Gelüp vakt-i seherde ol vefâ-dâr
Didi taşşil olunmaz hunda iy yâr

(5b) Tur imdi ya sefer ʿazmin kılalum
Varalum Rûma hoş meşgûl olalum
Eger kim şehrümüzde kalavuz biz
ʿAceb ki ʿilm zevkin alavuz biz

Bu teklif üzerine gitmeye karar veren Halîli arkadaşıyla birlikte yola çıkar ve sonunda İznik şehrine gelirler:

(6a) Adın İznik dirler ol maḳâmuñ
Şanasın ʿaynıdur dürrüʿl-enâmuñ
Dutunduk ol diyârı hoşça mesken²⁴
Kim olur ʿandelibüñ yiri gülşen
Hemân-dem başladuk taşşile iy yâr
Bilimezdük nolısar âhır-ı kâr

²² Vezinde bir düşüklük vardır. ʿAlî Emîri nüshasından bakılarak bu düşüklükleri ya da okunamayan kısımları düzeltmek mümkündür.

²³ Elimizdeki metinde *gâh* ... *gâh* olarak yazılıdır. Fakat bu şekilde vezin bozuktur.

²⁴ Metinde *miskin*.

Böylelikle günlerini ya çalışarak ya gezerek geçirmeye başlayan iki arkadaş bazen pazara da giderler, işte bir gün yine pazarda gezerken Halilî bir güzel (*mahbub*) görerek âşık olur. Görünüşte “mecazi” olan bu aşk gerçekte “ilahi” bir aşktır. Yani Halilî’ye “ilahi aşk” a varabilmek için bir vasıta çıkmıştır. Tasavvufta “mecaz” dan geçmedikçe gerçeği bulmak güçtür. Lâmi‘î (ölm. 938 / 1531) nin de *Şem‘ ü Pervâne* mesnevisinde belirtmiş olduğu gibi aşk, ister “mecazi” ister “hakiki” olsun, Hakka ulaşmak için yoldur:

Ger mecâzî vü ger hakikîdür

‘İşk dergâh-ı Hak tarîkîdur²⁵

Zaten Halilî sevgilinin adını vermez. Bu sevgi Halilî’nin aklını perişan eder. Zaten aşkın ilk rakibi akıldır. İlahi aşkı akılla bulmak ya da idrak etmek imkânsızdır. Aşkta en büyük sembol gönüldür. Gönüle de göz yoluyla gidilir. Burada da aynı şekilde Halilî’nin akli yani varlığı, göz ve gönlü suçlar. Aralarındaki konuşmada ise göz suçun kendisinde olmadığını, suçu gönülde aramasını söyler Halilî’ye:

(8a) Çü göz bu nev‘ile kıldı hitâbı
Revân ‘arz itmeğe turdı cevâbı

Baňa bu resm ile kılmak gâzab ne
Veyâ bu resm ile hışma sebeb ne

Meşeldür göze yok zindân dimişler
Bu sözi cümle insân dimişler

Yüri var, gönlüne eyle naşihat
Ki andandur saňa işbu fazîhat²⁶

Benüm yokdur günâhum iy vefâ-dâr
Cefâ kâr eylerisen gönlüne var

Gönülle göz arasında geçen konuşmadan sonra gönül suçunu kabul eder ve gözden af diler:

²⁵ *Lâmi‘î, Şem‘ ü Pervâne*, İstanbul, Süleymaniye Ktp., Esat Efendi No. 2744, 28a; ayrıca bk. Abdülbâki Gölpınarlı, 100 *Soruda Tasavvuf*. İstanbul, 1969, s. 85.

²⁶ Metinde *faşihat* olarak geçmektedir. Müstensih yanlış olsa gerektir. Çünkü *fazîhat* kelimesi (anlamı *suç*) buraya daha uygun düşmektedir.

(9b) Benem suçlu suçuma kıldum ıkrār
Günāh-kārem günāh-kārem günāh-kār

Bundan sonra Hālilī'nin *dil* redifli gazeli gelir:

(11b) Beni āşüfte vü şeydā kılan dil
Baña ıışk odını peydā kılan dil

Bu şekilde ıstıraplı günler geçirirken bir arkadaşı gelerek derdini sorar ve ona yardım etmek ister:

Meger bir gün rüz-ı hürrem idi
Mubārek sā'at u kutlu dem idi
Gelüben katuma bir yār-i cānī
Selām itdi [vü] oturdı revānī
Nazar kıldı benüm hālümü gördi
Taḥayyür parmağın ağzına urdı
Meger gördi beni bir bī-nevāyam
Ġam u derd ü belāya mübtelāyam
Teferrüc kıldı andan bakdı çeşme
Görür kim kan ile mānend-i çeşme²⁷
Yüzümü gördi kan ile boyanmış
Vücüdüm gördi hecr odına yanmış
Belümi gördi Ġam kılmış iki kat
Bunu kim baydağı ıışk eylemiş māt²⁸

Bu beyitlerden de Hālilī'nin aşkının mecazi aşk olmayıp ilahi olduğu kolaylıkla anlaşılır. Tasavvufta *gözden kanlı yaş akıtmak* maddeden arınmanın sembolü olarak kullanılmaktadır.

Arkadaşının kendisine yardım isteğinden çok memnun olan Hālilī, arkadaşına sevgilisine iletmesi üzre kendi halini anlatır. Arkadaşı gider ve durumu bir muḥammesle sevgiliye iletirse de sevgilinin huzurundan kovulur:

15b Didi iy bī-ḥayā utanmaduñ mı
Ne geldügin başuña şanmaduñ mı

²⁷ Gözüme baktı, onu çeşme gibi kan akar buldu. *Çeşm* ile *çeşme* arasında cinas yapıyor.

²⁸ *baydağ* ve *māt* satranç terimleridir.

Seni katuma okudum bî-tavaḫḫuf
 Ne sözdür bu ki dirsın bî-tekellüf
 Ne ḫaddi var anuñ ki yād idersin
 Ḳuluñdur diyüben feryād idersin
 Ne ḫaddi var ḫuluñ sultān ḫatında
 Ne ḫadri var cānuñ cānān ḫatında
 Niçün ol bî-nevā ḫālını bilmez
 Meger mecnündür aḫvālını bilmez
 Benem ṣāh-ı cihān ol bir gedādur
 Gedā ṣāhı gözetmek ne revādur

Arkadaşından haberi alan Ḥalilî çok üzülür. Bu arada *senüñ* redifli bir gazel söyler. Aradan bir süre geçer, Ḥalilî bir akşam yine dertli ve üzüntülü bir şekilde otururken arkadaşı gelir ve kendisine sevgiliye bir mektup yazarak durumunu anlatmasının iyi olacağını söyler. Bunun üzerine Ḥalilî sevgilisine göndermek için bir *nâme* hazırlar:

(17b) Bu sözi çünki didi ol vefā-dār
 Ḳalem aldum elüme ağladum zār
 Ciger ḫanı revān oldu gözümde
 Biraz yir ḫanile yazdum sözümden
 Ḳamu aḫvālümü mektūba yazdum
 Maḫabbet-nāmeyi²⁹ maḫbūba yazdum

Ḥalilî mektubunu *yazdum* redifli bir gazelle bitirir. Bu gazel Ahmed Paşa'nın *yazmışam* redifli gazelini hatırlatmaktadır. Fakat elimizdeki bu nüshada bu gazelde pek çok vezin yanlışlığı olduğu için buraya almadık.

Nâme uçarak sevgiliye ulaşır. Fakat sevgili yine öfkelenir. *Nâme'* ye kötü şeyler söyler ve sonunda da Ḥalilî'nin artık o şehirde durmamasını ekler:

(19b) Digil ki durmasun şehrimde ayruḫ
 Görünmesin gözüme bunda ayruḫ

Nâme' den olanları dinleyen Ḥalilî çok üzülür, fakat gitmekten başka çare yoktur. Hazırlığını yapar ve yola koyulur:

²⁹ Metinde belirtme durumu hemze ile gösterilmiştir (محبت نامه°).

- (20a) Yine ah ile efgān pīşe kıldum
 Sefer kılmāğı endīşe kıldum
 Kaçan bir işe maḥbūb ola ikdām
 Gerekdür ‘āşık ola ḥükmine rām
 Çü sürdi³⁰ ben ḡulāmı ol şehinşah
 Çıkup dutdum revāni ḡūşe-i rāh

Böylece Ḥalīlī iki gün kara yolculuğu üç gün de deniz yolculuğu yaptıktan sonra İstanbul’a ulaşır ve İstanbul’un güzelliğine hayran kalarak binalarını biraz olsun anlatır:

- (21a) Bir iki gün çekdüm miḥnet-i rāh
 ‘Ināyet irişüp rāh oldu kütāh
 .....
 Çü keştī-bān düzetdi bād-bānı
 Revāne oldu bu keştī revāni
 İki gün daḥi deryā seyrin itdüm
 Üçüncisinde İstanbul’a yitdüm
 Temāşā eyledüm çün şehir içini
 Didüm ki Rūm’a gelmiş şehir-i Çini³¹
 İçi toptolu bāḡ [u] ḡül-sitāndur
 Leb-i deryāsı rāḥat-baḥş-ı cāndur
 Ḥuşūşā³² ol binālar kim yapılmış
 Anuñ luḫfina cān u dil ḳapılmış

Fakat bir süre sonra ayrılık ateşi içini yakmaya başlar. Gözü kanlı yaşlar dökmekte, yüreği acıdan parça parça olmaktadır. Birgün yine böyle düşünene düşünene uyuyakalır ve rüyasında sevgilisini görerek onunla karşılıklı konuşurlar (*dedim-dedi* şeklinde geçen bu konuşma şekline mesnevilerde sık sık rastlanır):

- (22b) Didüm ‘ālemde maḳşūdum cemālūñ
 Didi miskin ḥayālūñdür ḥayālūñ³³

³⁰ Metinde şordı şeklinde yazılı (صوردی).

³¹ Bu beyitte yine cinas vardır.

³² Müstensih *h* yerine çoğu kere *ḥ* yazıyor.

³³ Müstensih yine *ḥ* ile yazmıştır.

Didüm kapuñda bir kulum kemine
Didi kapumda kullaruñ kemi ne³⁴

Didüm dervişünem li'llah bi'llah
Didi derviş iseñ var eftaha'llah

Didüm kim derdümendem çäre kılğıl
Didi var kendözin äväre kılğıl

Didüm koyup seni gitmek ne mümkün
Didi benden vefâ gelmek ne mümkün

Didüm ölümden artuğ hod ölüm yok
Didi fürkatden ölmek yeg durur çok

Didüm kim komazam dāmānuñ elden
Didi hafv eyle miskin acı dilden

Sonunda sevgilisi ona, “sen eğer gerçek âşık isen elimden bu kadehi al, iç ve bir *tercî-i bend* söyle” der. Halîlî bunu sevgilisinin önüne secde kılarak yapar ve arkadan sevgilisinin her bir tarafını öğer. Bu arada Halîlî'nin “meczaz” ile “mana” arasında bir mücadele geçirdiğini görürüz. Fakat sevgilisinde ölmek istediğine bakılırsa Halîlî gerçek aşka yönelmiş durumdadır:

(25a) Cünün-ı renc-i sevdâdur adı ʿışk
Belâ vü derd ü gavgâdur adı ʿışk

Devâsuz derde düşmekdür adı ʿışk
Belâlar başa üşmekdür adı ʿışk

Kişi candan usanmağdur adı ʿışk
Yanar odlara yanmağdur adı ʿışk

Uyanınca dertleri başlar yine. Bir gün yine ayrılık acısıyla dolu bir halde ağlarken gözyaşını sevgilisine elçi göndermeye karar verir:

(28b) Çü yaşum muṭṭali^c oldu sözümden
Hemân sâ^cat revân oldu gözümden

Varup kapusına yāruñ yüz urdı
Gulāmı gibi der-ğâhına durdı

³⁴ Cinas var.

Haber bildürdiler şâh-ı zemîne
Ki der-gâhına geldi bir kemîne

Cemâl-i şehri-yârı görmek ister
Resûlem dir haberler virmek ister

Gözyaşının âşığın ıstırabını anlatmasından duygulanan sevgili gözyaşı ile âşığına haber gönderir ve onun yakında bir mektup alacağını da ilave eder:

(30a) Yürî var müjde iste ol gedâdan
Selâm eyle aña ben mâh-liķâdan
Digil kim iriserdür saña mektûb
Seni da'vet kılar kulluğa maḥbûb

Sevinerek gelen gözyaşı müjdeyi Halîlî'ye verir, Halîlî sevincinden ne yapacağını bilemez, gözünü yoldan ayırmadan gelecek olan mektubu beklemeye başlar. Bir bahar günü beklediği haber gelir:

(31a) Bahâr eyyâm idi [hem] rûz-ı Nev-rûz
Sa'âdet yâr idi vü baḥt firûz
Ki nâ-gâh irdi bir peyk-i ḥuceste
Beli şıdk [u] şafâ yolında beste
.....
Selâm itdi ve şundi nâmesini
Göñül çâk itdi şabri câmesini

Mektubu sevinç içinde alan Halîlî, öpüp başına koyduktan sonra, dikkatle bakınca sevgilisinin yazısı olduğunu anlar, okuyunca sevgilisinin onu kulluğa kabul ettiğini anlayarak sevinir ve hemen yola koyulur:

(32a) Revân oldum idüp azm-i nigârîn
Didüm iy Ḥaḫ irür yârına yârın

İznic'e varır varmaz hemen pazara koşan Halîlî, sevgilisi tarafından hiç de iyi karşılanmaz:

(33a) Yüzin döndürdi benden ol sitem-kâr
Uyup aġyâra olmuş yâra aġyâr

Oysa Halîlî oraya düş dolu gelmiştir. Sevgilisinin yoluna canını vermeye hazırdır (*fenâfillâh*). Fakat ne yazık ki sevgili *rakîb* ve *aġyârla*

birliktedir. Yani arada hâlâ engeller bulunmaktadır. Sevgili adeta, Halîli'yi tanımaz:

(33a) Yüzine bakduğumca baş ider piç
Şanasın ben garîbi görmemiş hiç
Raķibi eylemiş kendüye mahrem
İdinmiş bir kara yüzlüyi hem-dem

Bu şekilde yeniden üzüntüye kapılan Halîli bu ara 'ışk'ın kendisine hitap ettiğini duyar. Aşk ona âşığın hangi mertebelerden geçmesi gerektiğini anlatır ve Halîli'ye canından geçmesini tavsiye eder. Aşkın birinci şartı *sabır*'dir, ikinci şartı *sefer*'dir. Bu mertebelerden geçen âşığa ancak *terk-i ser* gerekmektedir³⁵.

(37a) Anuñ dermānı şabr u ya seferdür
Bulardan geçe āhır terk-i serdür
Çü bulmadum devā şabr u seferden.
Ümîdüm var ki bulam terk-i serden
Virüp cānı görürem dil-sitānı
Bulram nola 'ömr-i cāvidānı

Bu kez Halîli'ye *şabā* yardım etmek ister. Halîli *şabā*'ya *yār*'ın cefasından ve *raķib*'le olan dostluğundan bahsederek ıstırabını anlatır ve *haber vir* redifli bir gazel söyler:

(38b) İy bād-ı şabā hālümü dil-dāra haber vir
Yürekde ki yārem katıdur yāre haber vir

Şabā giderek durumu anlatır. Bunun üzerine biraz düşünceye dalan sevgili *raķibi* hemen kapısından kovar:

(39a) Bu mel'unuñ ucından rāhatum yok
Anuñçün düşmen oldum halk ile çok
.....
Diñüz kim turmasun kapumda ayruk
Görünmesün baña tapumda ayruk

Ve *şabā* ile Halîli'ye haber gönderir, *raķib*'i kovduğunu, fakat Halîli ile *vuslata* imkân olmadığını söyler. Bu haberi alan Halîli, talihinden şı-

³⁵ Abdülbaki Gölpınarlı, *a.g.e.*, s. 85.

kâyet eder. Yaşadığı süre içinde hiç mutlu olmadığını, ömrünün ayrılık ve gurbette geçtiğini anlatır:

(40b) Anadan doğalı şād olmadum ben
Belā vü gamdan āzād olmadum ben
Beden terkibi olah āb [u] gilden
Ferāgat bulmadum derd ü elemden
.....

(41a) Cihāna geldüm amma gülmedüm ben
Sitāremde sa‘adet bulmadum ben
Günüm geçdi firāk ile dirīgā
Yağıldum iştiyāk ile dirīgā

Bundan sonra Farsça bir gazel söyler, sonra “kâmil insan”ın sıfatını anlatır ve ünlü mesnevilerden örnekler getirir:

(41b) Gör andan nice viridi eānı şirīn
Özin katl eyledi Ferhād-ı miskīn
Hem andan Leylī için dil-şikeste
Olup çekdi belā Mecnūn-ı haste
Hem andandur yine ol āh [u] feryād
Ki hürşid için eylerdi Feraḥşād

Halilī yine sevgiliye kavuşmayı düşünmeye başlar ve kendi kendine şöyle der:

(42b) Nice bir iderim gamdan şikāyet
Kılasun derd ü hicran [ı] hikāyet
Yine algıl elüne ḥāmeyi sen
Yine taḥrīr eyle nāmeyi sen

Tekrar bir mektup yazarak son defa durumunu sevgilisine anlatır. Tam mektubu göndereceken *dil* kendisine mektubu bizzat götürmesini öğütler:

(44a) Çü dil bu vech ile viridi naşihat
Kabül itdüm ne olursa fazîhat
Elümde nāme tutdum kāsıdāne
Revānī yola girdüm ‘aşıkāne

Varup dergâhına kıldum zemîn bûs
 Umaram olmayam kıatında me'yûs
 Didüm kim şâhdan varise destûr
 Resûlem uş elümde nâme mestûr
 Çü şâha kıldılar benden haber-dâr
 Didi gelsün göreyim ne haber var

Böylece huzura kabul edilen Halîlî'nin halinden *kâsîd* olmadığı, âşık olduğu anlaşılır:

(44b) Resûle beñzemez bu 'âşık ancak
 Zihî ışığında bârî şâdık ancak

Halîlî'nin yüzüne su serperler, Halîlî kendine gelince aşkını açıklar. Bu sözlerden duygulanan ve Halîlî'nin sevgisinin derinliğini ve içtenliğini anlıyan sevgili, onu güler yüzle karşılar.

Elimizdeki nüsha buradan itibaren eksiktir, mesnevinin bundan sonrasını 'Alî Emîrî nüshasını kullanarak anlatacağım.

'Alî Emîrî nüshası 43a'dan itibaren kendi nüshamı tamamlamaktadır:

Vişâle va'demüz ferdâya olsun
 Tavak্কuf miñneti şahrâya olsun
 ('Alî Emîrî nüshası 43a)

Böylece sevgili Halîlî'ye ertesi gün için *vaşl* vadeder. Bu arada Halîlî *şahrâ*'ya gider ve kendi başına düşünceye dalar. *Gelecek* redifli bir de gazel söyler, "matlar" şudur:

Şâd ol iy dil ki bugün cismüne cândur gelecek
 Hurrem ol cân ki yine cân-ı cihândur gelecek
 (A.E. 43b)

Birden sevgiliyi iki kişi ile karşıdan gelirken görür, bu kez *gelen* redifli bir gazel söyler:

Lutf ile şol karşıdan gül yüzlü yârumdur gelen
 Gönlümün şehrinde ya'nî şehriyârumdur gelen
 (A.E. 43b-44a)

Sevgilisi gelerek *didi-didim*'li bir konuşmaya girişir Halîlî ile. Bu bölüm aşkın gerekçelerini öğrenmek bakımından çok ilginçtir:

Didi kim idi yoldaşuñ bu yolda
Didüm ki miñnet ü ğam sağda şolda

Didi umarmıduñ benden vefāyı
Didüm ol idi çekdügüm cefāyı

Didi yiyüp içdügüñ ne idi
Didüm kim derd ü hecr ü ğussa idi

Didi varur mıdı uyķuya çeşmüñ
Didüm uyumağa ķor mıdı hıřmuñ

Didi olur mıdı hüsñüm hayāli
Didüm andan degüldüm hıç hāli

Didi hālüñ nedür şimdi iy miskīn
Didüm şādam ki göñlüm buldı teskīn

Didi ger eyler isem girü merdūd
Didüm durur üstünde ma'bud

(A.E. 44a-44b)

Bu konuşmadan sonra *iřret meclisi* gelir.

Pes andan muřribler düzdi terāne
Figāne başladı çeng ü çegāne

Defüñ āvāzı vü nāyun figānı
Göñül açdı ferahlandurdı cānı

(A.E 44b)

Bu şekilde *şohbet-i meclis* akşama kadar sürer, fakat sevgili birden-
bire ortadan *seher yeli* gibi kaybolur. Hālilī yine yalnızlığı ile bir başına
kalmıştır. Arkadan *firāk* redifli bir gazel söyler (A.E. 45b-46a). Bu ga-
zelden sonra *der hatm-i kitāb* gelir ve 46b'de mesnevi sona erer.

Sonuç olarak řunu söyleyebiliriz: Hālilī'nin bu mesnevisi "tasav-
vufi-hasbıhal" türüne girmektedir. İkinci derecede bir eser olmakla
birlikte klasik edebiyatta tasavvufun işlenmesini göstermesi bakımın-
dan ilgi çekicidir. Eserde "süluk ehli"nin nasıl yavaş yavaş makamlar-
dan geçtiğini ve sonunda *fenā*'ya ulaştığını görmek mümkündür. Ay-
rıca tasavvuf terimleri bakımından da ilginçtir. Tasavvufi eserlerin bu
terimler bakımından taranması, sembollerin ve terimlerin ortaya çı-
karılması gerekmektedir. Onun için birinci derecede önemli olan eserler
kadar ikinci derecedeki eserler de taranmalıdır. Şimdiye kadar genel

olarak parça parça ve yalnızca bir şair üzerinde yapılan bu çalışmaların günün birinde birleşerek büyük bir sözlük haline gelmesi ve araştırmacıya yol göstermesi, bugünkü edebiyat çalışmaları için kaçınılmaz bir hale gelmiştir³⁶.

³⁶ Bu çalışmalarda bazı örnekler için bak. Ali Nihat Tarlan, *Şeyhi Divanını Tetkik*. İstanbul, 1964; Agâh Sırrı Levend, *Divan Edebiyatı Kelimeler ve Remizler Mazmunlar ve Mefhumlar*. İstanbul, 1943; Mehmed Çavuşoğlu, *Necâti Bey Divânı'nın Tahlili*. İstanbul, 1971; Harun Tolasa, *Ahmet Paşa'nın Şiir Dünyası*. Ankara, 1973.

43 b

جود کورده جان او کسرو قامت	قرب هیدین فاصده عداست
دسور بکنز بو عاتق ر بلخ	زهی شفق باره صدوق ر بلخ
لهزین صولیک طرف در لوه	اکر اولدر درین در لوه
صولیک بد عاتق خوش کلر پی	بوشوی نغز ایدب خوش کلر پی

چوه کشتی جان او کله یی نظر کوزم	نکاح فکره ر شکل خوه جاک کوزم
سختی جان او کله کور دیکن معا بند	دهن کلدر رینه کور کوه قهر کوزم
بهر قیغ کینه یی کده ریا جنتاک کویله	بوسوه بقوب جان او کله یی باغ کوزم
صیح و معالکا ایتیم و بوردی کوشن	ربخ سوزد رین کله یی تا کوزم
بلخ مزید قابو ییک بون ریاک وید	ور کاهکا پس انو چوه صد کوزم
دسوزم ریاک لهزین مشدی هوش	مرجانه فکر بو فکر یا بسنه از کوزم
مها ناله کور بر کله و صلاک خلیلیه	سکاران و امین قله طور بر کوزم

پس ازده صبح ریه خوب جان پی	جنانه کاکارنگ کسرو رور پی
جان او کله کشتی پی هوج اولوه	همیشه کشتی کور کله اولوه